

Сковронський Д. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОБОТИ ЗАХИСНИКА З КОНСПЕКТОМ СУДОВОЇ ПРОМОВИ

METHODICAL BASES OF THE DEFENSE PROCEEDINGS WITH THE SUMMARY OF A COURT SPEECH

Вважається, що підготовка судової промови відбувається в чотири етапи. Передусім збирається, накопичується матеріал. Далі відбувається аналіз даного матеріалу. Проаналізувавши дані, потрібно систематизувати матеріали, а потім перейти до письмової підготовки промови. Адвокат формує свою захисну промову практично до самого кінця виступу прокурора, який виступає в суді перший. Також захисник створює план, за яким відбуватиметься захист. Тези допомагають зосередитися, сформуватися як досвідченому адвокату, бо написання та виступ із наперед заготованою промовою позбавляють захисника можливості проявити себе досвідченим та висококваліфікованим фахівцем та оратором. За наявності тез адвокат удосконалює риторичні здібності. Зачитана повністю промова не дає змоги адвокату встановити живий контакт з аудиторією та судом. Але з написаної промови можна формувати тези, які й доцільно буде виголосити в суді, поєднуючи їх в єдине ціле. Адвокат має розуміти, що головне, а що додаткове, щоб розподілити увагу та час. Текст промови має бути написаний зрозумілим почерком, зокрема, варто виділити найважливіші назви, прізвища, дати, виокремлювати необхідні документи. Проаналізувавши наукові джерела, ми зупинилися на тому, що Захисну промову потрібно готувати наперед, повністю, при цьому записуючи повний текст виступу. Конспект допомагає встановити логічний зв'язок між блоками захисної промови. Систематизація матеріалу допоможе зрозуміти, які міркування надто виділені, які факти занадто перебільшені, а які відкладені даремно на другий план, які позиції позбавлені достатнього обґрунтування та прикладів для пояснення, а де їх забагато, які позиції достатньо та недостатньо розкриті. Без роботи над матеріалами їх конспектування не матиме змісту. Саме конспект промови надає завершеній формі роботі захисника з приводу систематизації матеріалу. Робота над конспектом має відбуватися згідно з алгоритмом, який склали досвідчені риторичні. Але варто пам'ятати, що не треба боятися повторів, адже вони нагадуватимуть, для чого працювати, і на кого це все розраховано.

Ключові слова: захист, аудиторія, промова, алгоритм, теза.

It is believed that the preparation of the court speech takes place in four stages. First of all, material is collected. The following is an analysis of this material. After analyzing the data, you need to systematize the materials and then move on to the written preparation of the speech. The lawyer makes his defensive speech practically until the very end of the public prosecutor's first hearing. The defender also creates a plan for the defense. Theses help you focus, form yourself as an experienced lawyer, because writing and delivering a pre-prepared speech gives the defender the opportunity to prove themselves to be an experienced and highly qualified specialist and speaker. In the presence of theses, the lawyer improves his rhetorical abilities. The full speech does not allow the lawyer to make live contact with the audience and the court. But from the written speech it is possible to form theses, which it would be expedient to state in court, combining them into one. The lawyer should understand what is important and what is extra to distribute attention and time. The text of the speech should be written in clear handwriting, in particular, it is necessary to highlight the most important names, first names, dates, and separate the necessary documents. Having analyzed the scientific sources, we came to the conclusion that the Protective Speech should be prepared in advance, completely, while recording the full text of the speech. The synopsis helps to establish a logical connection between blocks of protective speech. The systematization of the material will help you understand which considerations are over-emphasized, which facts are over-exaggerated, and which are postponed for nothing, what positions lack sufficient justification and examples to explain, and where too many, which positions are sufficiently and insufficiently disclosed. Without working on the materials, their notes will be meaningless. It is the abstract of the speech that gives the completed form to the work of the defender regarding the systematization of the material. The work on the abstract should be done according to an algorithm made by experienced rhetoricians. But keep in mind that they do not have to be afraid of repetition, as they will remind you what to work for and to whom it is all calculated.

Key words: defense, audience, speech, algorithm, thesis.

Постановка проблеми. Адвокат під час кримінального провадження має захищати права та інтереси підозрюваних та обвинувачених, надаючи їм правову допомогу. Для реалізації поставленого завдання підготовка починається завчасно. Організація підготовки до виступу в суді забезпечує ефективність захисної діяльності.

Стан дослідження. Проблема захисту в кримінальному провадженні цікавили багато науковців. Так, розробками в даній сфері займалися О.В. Маслюк, А.М. Бірюков, Т.В. Варфоломєєва, В.І. Гала-

ган, Ю.М. Грошевий, Я.П. Зейкан, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, Д.П. Письменний, М.Є. Шумило. Діяльність адвоката вивчали не тільки вітчизняні вчені, а й іноземні – Р. Уолкер, А. Гривцов, Д. Ніколсон, Б. Робін та інші. Вони встановили, що головними завданнями захисної промови є аналіз фактичних та юридичних обставин кримінального провадження, їх правова оцінка, характеристика особи підсудного та мотивів його поведінки.

Постановка завдання. На основі зазначеного вище сформовано основні завдання адвоката під

час розгляду кримінального провадження, зокрема, спростувати обвинувачення та доказувати невинуватість підсудного. Підготовка до виступу включає безліч інших видів діяльності, які в сукупності допомагають досягти основної мети адвоката. Взаємодія захисника та судової аудиторії має бути налагоджена одразу, а для цього він має бути тактовним та стриманим. Для реалізації поставленої мети захисник повинен застосувати всі свої вміння та продемонструвати висоту красномовства.

Виклад основного матеріалу. Якщо говорити про судову промову загалом, то, на думку С.Д. Абрамовича, судова промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх під час розгляду кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи. На основі того, що в суді з промовами виступають прокурор, або обвинувач та адвокат, тобто захисник, виокремлюють прокурорську (обвинувальну) промову та адвокатську (захисну) промову [1, с. 119]. Якщо проблематика участі захисника у кримінальному провадженні досліджувалася всебічно та в повному обсязі і продовжує вивчатися на сучасному етапі, то питання підготовки адвоката до виступу в суді є недостатньо розглянутим. Мала кількість наукових розробок знижує ефективність захисної діяльності. Тому тема підготовки адвоката до виступу в суді є досить актуальною, вона визначається теоретичним та практичним напрямками щодо вирішення головних проблем сучасного судового красномовства, які покликані здійснити успішну взаємодію адвоката як учасника судових дебатів з іншими учасниками процесу та дебатів, а також із судовою аудиторією. Також ці завдання направлені на забезпечення вдалої та ефективної захисної діяльності.

Досягти майстерності в захисній діяльності адвоката допоможе складання конспекту промови. Завдяки конспектуванню можна підсвідомо розподілити досліджуваний матеріал у зручному та важливому порядку, ділити основне та додаткове, а також систематизувати власні міркування, а не лише матеріал. Конспект допомагає встановити логічний зв'язок між блоками захисної промови, адже якщо не розташувати власні думки в певній послідовності, то не вдасться зробити правильну оцінку та виокремити головну ідею та основне в промові. Систематизація матеріалу допоможе зрозуміти, які міркування надто виділені, які факти занадто перебільшені, а які відкладені даремно на другий план, які позиції позбавлені достатнього обґрунтування та прикладів для пояснення, а де їх забагато, які позиції достатньо та недостатньо розкриті. Без роботи над матеріалами їх конспектування не матиме змісту. Саме конспект промови надає завершеної форми роботі захисника з приводу систематизації матеріалу. Робота над конспектом має відбуватися згідно з алгоритмом, який склали досвідчені риторичари. Але варто пам'ятати, що не треба боятися повторів, адже вони нагадуватимуть, для чого працювати, і на кого це все розраховано. Практикуючі риторичари виокремлюють дев'ять пра-

вил, за якими потрібно працювати над конспектом захисної промови:

1. Потрібно завжди занотовувати свої міркування повними реченнями. Існує два способи складання конспекту:

– у вигляді коротких записів лише назв певних пунктів промови;

– записи у вигляді повних та закінчених речень.

Перший спосіб містить у собі систематизацію слів та суджень, які є завершеними в думках захисника і за формою, і за змістом. Можна розташувати спочатку факти, потім аргументи і висновки. Цей спосіб підходить для досвідчених адвокатів. Другий спосіб передбачає написання повного тексту промови. Завдяки цьому способу можна створювати повний зміст промови за логічною структурою, і не схематично, а детально та з усіма подробицями.

2. Варто розподілити конспект на змістові частини, основними з яких є вже стандартні, які стосуються структури захисної промови: вступ, основна частина, закінчення та висновки.

3. Потрібно використовувати тільки загальнозживані способи графічного акцентування композиційних блоків. Пропонується виділяти абзаци та відповідні їм назви. Рекомендують розділяти на такі блоки та підблоки:

– *вступ*: а) злочинна подія;

б) особистість підсудного;

– *основна частина*: а) які події відбувалися і чому;

б) хто вчинив злочинне діяння і чому;

в) яке покарання слід застосувати і чи потрібне воно;

– *закінчення та висновки*: а) висновки щодо невинності підсудного;

б) суспільне значення прийнятого рішення;

в) що потрібно зробити, аби таке більше не траплялося.

4. Фрагменти конспекту потрібно розміщувати відповідно до змістовної співпраці. Перевірити логічність взаємодії можна завдяки зіставленню абзацив за допомогою сполучників та сполучних слів. Потрібно переконатися, що кожен наступний доказ є результатом логічних думок.

5. Використовувати треба лише одне визначення конкретного поняття. А після кожного міркування вживати потрібно тільки одне поняття. Не варто вживати кілька трактувань одного поняття.

6. Кожну тезу захисної промови потрібно обґрунтувати та доповнити пунктами, що можуть розкрити їхній зміст.

7. Потрібно уникати складних міркувань, які мають розпливчатий зміст.

8. Варто уникати повного та часткового збігу окремих фрагментів захисної промови, а також їх повної незбіжності.

9. По можливості не варто використовувати запитальні міркування, краще використовувати лише стверджувальні судження [2, с. 168].

У науці сформувалося безліч поглядів на виступ захисника в суді. Він тісно пов'язаний зі структурою захисної промови. Різні науковці та оратори не мають

спільної думки щодо того, скільки елементів має містити захисна промова, пропонуючи трикомпонентні, чотирикомпонентні, п'ятикомпонентні, семикомпонентні та навіть восьмикомпонентні структури. Якою б не була структура захисної промови, важливо, аби в цілому, кризь усю промову логічно та організовано проходили вступ, основна частина та висновки, і щоб вони тісно поєднувалися між собою та доповнювали одне одного. Іншими словами, промова має базуватися на блоках, які пов'язані між собою інформацією. Кожен блок потрібно поєднати між собою спеціальними словами та словесними конструкціями. Виокремлюють три види словесних з'єднань:

– *заперечні* конструкції, які представляють собою фрази, що покликані послабити сказане твердження, яке підлягає критиці, наприклад, «на жаль...», «насправді ж...», «однак...», «ніхто не чекав, що...», «несподіваним є те, що...», «варто зауважити...» та інші;

– *підтверджувальні*, або перехідні конструкції, тобто такі фрази, завдання яких – підсилити тези, які підлягають захисту – «варто додати...», «відомо також, що...», «окрім цього...», «на користь цього вказує й те, що...», «це означає, що...» тощо;

– *нейтральні* конструкції – вирази, що технічно пов'язують блоки, тобто вставні слова чи речення, наприклад, «цікаво, що...», «варто зазначити, що...», «з'ясувалося, що...», «дозвольте розглянути наступне питання...», «не треба забувати, що...», «по-перше..., по-друге..., по-третє...» та інші.

Захисник у своїй промові також може вжити вирази, які направлені безпосередньо до судової аудиторії, яку складають його потенційні слухачі. Такими фразами є: «уявіть собі, що...», «а що б ви могли зробити у такому випадку...»; «звернімо увагу на те, що...»; «давайте пригадаємо, що...» тощо.

Працюючи над конспектом виступу, адвокат має пам'ятати, що до кожної частини промови потрібно застосувати певні прийоми. Розглянемо деякі з них детальніше.

Так, досвідчені ритори та юристи пропонують написати вступ, який:

- одразу приверне увагу аудиторії;
- який міститиме початок «здалека»;
- буде непередбачуваним [3, с. 22].

Отже, увагу аудиторії можна привернути в залежності від того, на що ставиться акцент:

1. Захисник залишає за собою право говорити на певну тему. У такому разі аудиторія готова слухати, варто лише аби вона свою увагу переклонила на адвоката. У такому випадку для початку відбувається представлення ритором свого відношення до ситуації, фактів, обставин справи, не робиться акцент на своїй особистості;

2. Адвокат наголошує на тому, що тема є важливою для присутніх. У цій ситуації присутні в залі суду не налаштовані на слухання промови. Практикуючі юристи радять у такому випадку сконцентрувати увагу на певному факті, який оминув увагу присутніх, але його можна порівняти з потребами аудиторії, показуючи, що це важливо.

3. Судовий оратор акцентує увагу слухачів на важливості предмета промови. Такий прийом застосовується, якщо налагоджений контакт з аудиторією. Тому краще в таких випадках починати з озвучення теми.

Початок «здалека» захисник може застосувати тоді, якщо присутні в залі суду не надто налаштовані на сприйняття інформації. Тому юрист має максимально зосередити увагу аудиторії на сприйнятті його промови. Так, тут можна вказати на різноманітний вияв правди, багатогранність оцінювання конкретного факту чи події і тим самим направити присутніх у залі суду на слухання захисної промови та розуміння її змісту. Можна завести аудиторію в «глухий кут», показавши, що висновки, попередньо ними зроблені з промови обвинувача, є неправильними, нерациональними.

Непередбачуваний вступ, як зазначає Н.А. Колоділова, – це пряме звернення риторика до головної проблеми. Такий прийом вартий уваги, якщо аудиторія зацікавлена у слуханні промови, розгляді справи, і серед присутніх у залі суду панує емоційне напруження. У такому випадку доцільно буде розпочати промову з риторичної фігури, а саме риторичного запитання [4, с. 61]. У риторичі виокремилися різноманітні способи вступу, які використовує захисник, працюючи над конспектом промови. Так, влучна цитата, цікавий приклад, звернення до авторитету, демонстрація певного предмету тощо в будь-якому випадку привернуть увагу судової аудиторії. Закінчити вступну частину можна озвучуванням тез та аргументів, які адвокат відокремив на початку збирання матеріалів.

В основній частині захисник має аргументувати власні тези. Для подачі загального поняття про правопорушення можна застосувати оповідання як додаток до промови. Матеріал можна упорядковувати природним (історичним) та штучним способами. За природного упорядкування відбувається лінійне нашарування та мінімальне втручання риторика в процес викладення матеріалу. Тобто інформація подається від події, яка відбулася першою, до події, яка сталася останньою, так зване хронологічне представлення матеріалу – події зображуються так, як відбувалися в реальному часі. Такий спосіб є дуже виразним, він легко сприймається оточуючими, інформація швидко запам'ятовується і не перевтомлює присутніх у залі суду. Штучний спосіб викладу матеріалу передбачає формування та впорядкування матеріалу власне ритором будь-яким способом, вигідним оратору, в даному випадку захиснику. Події не обов'язково викладати послідовно. Але цей спосіб можуть застосовувати лише висококваліфіковані захисники, професіонали з великим стажем та досвідом, бо аудиторії доведеться докласти зусиль, щоб розібратися, де праця захисника, а що є реальністю. Цей спосіб бажано реалізовувати одним із методів – порівняльним, дедуктивним або індуктивним. Дедуктивний метод передбачає першочергове представлення тез, а потім аргументів. За індуктивного методу спочатку подаються аргументи, а потім пропонуються тези. Порівняльний, або компаративістський

метод зосереджує увагу на порівнянні різних предметів, перенесенні властивостей одного предмету на інший. Можна застосувати його двома варіантами:

1. Спочатку подаються переконливі аргументи, які запевняють аудиторію в тотожності предметів за певними ознаками, а потім формується положення про те, що предмет має ще одну ознаку, яка в цьому випадку виступає тезою;

2. Першою пропонується теза про особливість предмета, а потім завдяки аргументам порівнюються різні предмети.

У своїй роботі захисник повинен уміло поєднувати аргументацію та критику, які згідно із законами логіки ґрунтуються на правилах:

- щодо тези;
- щодо аргументів;
- щодо форми.

Правило щодо тези вимагає залишення тези без змін протягом усього процесу аргументації та критики. Заміна тези під час аргументації чи критики може відбуватися навмисно та ненавмисно. Як результат – можуть виникнути помилки, які пов'язані з підміною чи втратою тези. Підміною тези вважається помилка, яка полягає в спеціальній заміні ритором положення, що викладається в промові. Таке може відбуватися, якщо захисник не може аргументувати заявлену тезу. Таким чином, захисник намагається відволікти присутніх у залі суду і навмисне представляє положення, подібне до першого, але з іншим змістом. Підміна може відбуватися шляхом розширення чи звуження. Розширення провокує пояснювати неправильне твердження, а звуження передбачає представлення тільки частини того, що треба обґрунтувати [4, с. 65]. Втрата тези відбувається за ненавмисного заміщення принципу, який є мотивом промови. Це випадкова помилка, захисник може навіть не усвідомлювати, що таке положення вже схоже на те, яке він представляв.

У захисній промові суттєва роль відведена аргументативному способу викладу матеріалу, який широко представлений в основній частині, бо доказова сторона промови має важливе значення для впливу на аудиторію. Ознаками аргументативного способу є: висування тези, встановлення логічних зв'язків між поняттями, визначення поняття, використання стійких виразів для вираження головної думки. Взагалі, аргумент – це доказ, підстава, які наводяться для підтвердження чого-небудь [5, с. 39]. Риторична наука радить застосовувати аргументи згідно з правилами, аби уникнути помилок під час

підготовки судової промови. Так, аргументи повинні бути вмотивованими та підкріплені сильними твердженнями. Але вони будуть мати силу тільки тоді, якщо протилежна сторона сприймає ці аргументи, інакше вони не матимуть вагомості, тому тези потребують обґрунтування. Обґрунтовуючи тези, варто для початку пред'явити тезу, а потім додати аргументи. Також аргументів має бути в достатній кількості для підтвердження тези, але важливо не переповнити ними обґрунтування тези, не створити ефект надмірного обґрунтування, за якого захисник може ненавмисне вживати спірні, непереконаливі, а також неправдиві аргументи. Аргументи повинні співвідноситися з тезою, яка пояснюється. Для цього захисник, який виступає з промовою, має пред'явити такі аргументи, які прямо дотичні до основної думки промови, щоб не виникало безпідставних аргументів – неочевидних і довільних тверджень. Щоб уникнути помилок, потрібно багато працювати та розвивати в собі інтуїцію і логічне мислення [7, с. 87].

Завершення промови дозволяє захиснику підсилити власні думки, які він представив в основній частині. На цьому етапі варто використати прийоми формулювання висновків, розгляду перспективи та апелювання. Прийом формулювання висновків передбачає повернення до важливих етапів основної частини, тому під час застосування даного прийому метою закінчення є нагадати про них. Під час розгляду перспективи захисник описує предмет промови в просторовому та часовому вираженні. Апелюючи, ритор має здійснити емоційне завершення свого виступу та апелювати до почуттів та емоцій присутніх у судовій аудиторії [4, с. 72]. Не можна допустити під час формування висновків захисної промови тавтологію, розмитість і незрозумілість, бо тільки чіткі міркування визначають логічність та цілісні її основи. Такі засоби підсилять емоційний вплив захисної промови [8, с. 109].

Висновки. Серед науковців і надалі спостерігається цікава дискусія щодо того, як краще готуватися до виступу в суді, зокрема, як формувати промову. Переважна більшість переконана в необхідності її письмового вираження. Беззаперечною залишається думка, що всі частини захисної промови повинні бути пов'язані між собою, хоч і кожна із частин має різну мету. Захисник мусить продумати свою промову до найменших дрібниць, оскільки його обов'язок – встановити зв'язок з аудиторією, донести до неї основні та важливі твердження, що стосуються захисної діяльності підозрюваного в тій чи іншій справі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамович С.Д., Молдаван В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна і судова : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
2. Риторика : навч. посібн. / упор. Т.К. Ісаєнко, А.В. Лисенко. Полтава : ПолтНТУ, 2019. 247с.
3. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. Москва : Госюриздат, 1962. 503 с.
4. Колотілова Н.А. Риторика – навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2007. 232 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови : у 27 т. / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
6. Юрчишин В. Характерні особливості підготовки прокурора до судових дебатів. *Вісник прокуратури*. 2007. № 12 (78).
7. Царев В.И. Структура и стиль судебной речи прокурора. Москва : Законность, 2013. 218 с.
8. Ясинок М.М. Про деякі положення, які необхідно знати при підготовці виступів в судових дебатах. *Право і безпека*. 2006. № 5. С. 108–113.